

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และทาสที่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีส่วนสำคัญในการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง คือ องค์พระมหากษัตริย์ โดยการตัดทอนอำนาจในการควบคุมและเก็บผลประโยชน์จากกำลังคนที่เคยอยู่ในมือของมูลนายให้กลับมาอยู่ในพระราชอำนาจ แม้ว่ามูลนายระดับล่าง โดยเฉพาะกำนันกับผู้ใหญ่บ้าน ยังทำหน้าที่ควบคุมและจัดเก็บผลประโยชน์จากราษฎรอยู่ แต่เป็นการปฏิบัติหน้าที่แทนทางราชการ มิใช่เป็นการควบคุมเล็กในสังกัดตน หรือสังกัดกรมกองของตนอย่างแต่ก่อน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้พระมหากษัตริย์ทรงควบคุมกำลังคนได้มากขึ้น และทรงอยู่ในฐานะมูลนายระดับสูงสุดที่เปี่ยมไปด้วยพระราชอำนาจอย่างจริงจังเพียงพระองค์เดียว พระองค์ในฐานะผู้นำสูงสุดของอาณาจักรทรงเป็นผู้ริเริ่มนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ระบบไพร่และทาสในสังคมไทย

ประเด็นที่กำหนดไว้ในกรอบแนวคิดของการศึกษาทั้ง 3 ประเด็นได้แสดงหลักฐานพิสูจน์ถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ความเป็นมาของระบบไพร่และทาสในสังคมไทยเป็นสิ่งที่ปรากฏมาช้านานในสังคมตั้งแต่สมัยอาณาจักรโบราณ ในแต่ละยุคแต่ละสมัยอาจมีความแตกต่างกันบ้างในประเด็นการควบคุมกำลังไพร่พลของอาณาจักร ระบบไพร่และทาสในสังคมก็ได้มีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและความเจริญของอารยธรรมสากลที่เข้ามาในประเทศไทย กระบวนการเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และทาสในสังคมไทยเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปไม่ได้มีความรุนแรงเหมือนในสังคมตะวันตกที่มีการเสียเลือดเนื้อของประชาชนในประเทศสภาวะการณ์ทางการเมือง ความเจริญทางเศรษฐกิจ การเข้ามาของลัทธิจักรวรรดินิยม เป็นปัจจัยเร่งที่สำคัญที่ช่วยกระตุ้นผู้คนในสังคมให้พร้อมยอมรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ประเด็นหลักของการศึกษา ทั้ง 3 ประเด็น อันได้แก่ 1. ความเป็นมาและวิธีการเกณฑ์แรงงานของระบบไพร่และทาสที่ส่งผลต่อสภาพการทำงานของแรงงานรับจ้าง 2. วิวัฒนาการและปัจจัยกดดันที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงจากระบบไพร่และทาส สู่ระบบแรงงานรับจ้างและขั้นตอนกระบวนการคลี่คลายปัญหา 3. ผลการเปลี่ยนแปลงจากระบบการเกณฑ์แรงงานสู่ระบบค่าจ้างของไทย เป็นกรอบในการวางแนวทางในการศึกษาวิจัยร่วมกับการอธิบายตามกรอบแห่งกาลเวลาที่เกิดขึ้นตามข้อเท็จจริงของประวัติศาสตร์

ในประเด็นของการเปลี่ยนแปลงจากระบบไพร่และทาสสู่ระบบแรงงานรับจ้างมีส่วนเชื่อมโยงอยู่ในด้านเศรษฐกิจนั้น พบได้ว่า ระบบเงินตราทวีความสำคัญมากขึ้น และระบบเศรษฐกิจก็เปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการค้า ระบบไพร่จึงเปลี่ยนไปในด้านมุ่งเก็บเงินค่าราชการแทนการเรียกเกณฑ์แรงงาน และการเกณฑ์แรงงานจะมีเฉพาะเกณฑ์มาเป็นทหาร ซึ่งมีการจำกัดจำนวนทหารประจำการตามความต้องการของแต่ละปี เมื่อเกณฑ์ชายฉกรรจ์เข้ากองประจำการครบแล้ว คนถูกเกณฑ์ที่เหลืออยู่จะเป็นทหารกองเกินอัตรา ได้รับอนุญาตให้ทำมาหากินตามภูมิลำเนาของตน เมื่อมีราชการจึงจะเรียกมาประจำการ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มีผลให้ผู้ชายจำนวนหนึ่งเท่านั้นที่รับภาระเต็มที่ ในฐานะทหารประจำการ ในขณะที่คนจำนวนมาก ซึ่งรวมถึงผู้หญิงทั้งหมดกลายเป็นแรงงานอิสระ และมีต้องทำงานรับใช้มูลนายเป็นการส่วนตัวตามพันธะของระบบไพร่แบบเดิม

การขยายตัวของแรงงานอิสระเอื้อประโยชน์ต่อการขยายที่นามาก จะเห็นได้ว่าการเปิดที่ทำกินแห่งใหม่ นอกจากจะอาศัยการขุดคลอง และมีผู้จับจองที่ดินสองฝั่งคลองเพื่อทำนาแล้ว ยังเกิดจากการขยายที่นาโดยชาวนาอีกด้วย จากการสำรวจพื้นที่ทำการเพาะปลูกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่า ที่นาส่วนใหญ่คงขยายขึ้นโดยชาวนาเอง เช่น มีการอพยพเข้ามาทำกินยังบริเวณทุ่งรังสิต การขยายที่นาบางครั้งก็อาศัยแรงงานรับจ้าง ซึ่งมาจากผู้ที่เสียเงินค่าราชการ การเก็บเงินค่าราชการสมัยดังกล่าว อำนวยความสะดวกแก่ราษฎรให้เสียที่ใดก็ได้ เพียงแต่เก็บใบเสร็จไว้เป็นสำคัญ เพื่อแสดงต่อเจ้าพนักงานในภูมิลำเนา และถ้าเสียเงินต่ำกว่าอัตราที่ต้องเสีย ก็จะไม่เรียกเก็บเพิ่ม นับเป็นการเปิดโอกาสให้ราษฎรเดินทางหรือย้ายถิ่นฐานได้ตามความพอใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณที่ราบภาคกลางซึ่งเป็นแหล่งสำคัญในการผลิตข้าว

แรงงานรับจ้างนี้ มีทั้งพวกที่ทำนา หรือทำงานที่ใช้แรงประเภทอื่น เช่น ตัดฟืน และทำทางรถไฟ ผู้ว่าจ้างจะให้การเลี้ยงดู เครื่องนุ่งห่ม และค่าจ้างเหมาเป็นรายปี มีแรงงานรับจ้างจำนวนมาก เดินทางมาจากมณฑลอุดร อีสาน หรือนครราชสีมา เพื่อมารับจ้างในภาคกลางโดยได้รับค่าจ้างราว 40-100 บาทต่อปี การว่าจ้างนี้เป็นการเหมา ถ้าทำงานไม่ครบปีก็จะได้เงินเลย บางครั้งนายจ้างจะกลั่นแกล้งลูกจ้างที่ทำงานเกือบครบปี ให้ทำงานไปก่อนกำหนด หรือเลื่อนการจ่ายค่าจ้างเพื่อให้ลูกจ้างที่เบื่อหน่ายหนีไป จะได้ไม่ต้องเสียเงินค่าจ้าง นอกจากนี้ ยังมีการทำสัญญาว่าจ้างด้วยการให้เงินก้อนไว้ล่วงหน้า และทำงานใช้หนี้ตามที่ตกลงไว้ในสัญญา ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทำให้มีแรงงานอิสระเกิดขึ้น จึงตอบสนองต่อสภาวะทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปเป็นการผลิตเพื่อการค้า

สิ่งที่แสดงถึงอำนาจ หรือฐานะทางเศรษฐกิจของบุคคลได้เปลี่ยนจากกำลังคนมาเป็นสิ่งอื่น เช่น เงิน และที่ดิน ที่ดินนับเป็นปัจจัยการผลิตที่ทวีความสำคัญขึ้นในสมัยนี้ เห็นได้จากราคาที่ดินเชิบบสูงชันอย่างรวดเร็ว ทำให้มีผู้ให้ความสนใจจับจองหรือซื้อขายที่ดินกันมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดให้พระราชทานที่ดิน ตลอดจนผลประโยชน์จากที่ดินแก่เจ้านายและขุนนางข้าราชการ ผลประโยชน์ของบรรดามูลนายจึงมิได้มาจากเลกในสังกัดเป็นสำคัญ ความสัมพันธ์แบบมูลนายกับเลกก็ค่อย ๆ เปลี่ยนไป เป็นความสัมพันธ์แบบข้าราชการกับราษฎรหรือแบบนายจ้างกับลูกจ้างแทน

ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ทำให้เกิดแรงงานอิสระนั้น มีผลต่อชีวิตของราษฎรมาก จะเห็นได้ว่าพันธะต่อทางราชการไม่ว่าจะเป็นการถูกเกณฑ์ทหาร หรือการเสียเงินค่าราชการ กลายเป็นภาระของผู้ชายโดยเฉพาะ ผู้หญิงจะได้รับยกเว้นตามกฎหมาย ลักษณะดังกล่าวอาจได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ทำให้ผู้หญิงบางส่วนที่เคยถูกเกณฑ์ราชการได้รับยกเว้นตลอดไป และมีเวลาทำมาหาเลี้ยงชีพได้ตลอดเวลา สำหรับผู้ชายซึ่งยังคงมีพันธะต่อทางราชการนั้น ก็มิได้รับภาระหนักโดยไม่มีการตอบแทนเช่นเลกในอดีต การเกณฑ์แรงงานหรือสิ่งของไปใช้ในราชการที่มิใช่กรณีซึ่งเป็นการเกณฑ์แรงงานในรูปแบบใหม่นั้น ก็จะได้รับค่าตอบแทนในรูปของอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่พัก ตลอดจนเงินเดือนหรือเบี้ยเลี้ยงจากทางราชการตลอดเวลาประจำการ ในขณะที่เดียวกันราษฎรก็มีโอกาสเดินทางไปทำงานต่างเมือง หรือย้ายถิ่นฐานใหม่ได้โดยเสรี จึงมีการอพยพย้ายที่ทำกินของราษฎร เช่น อพยพทำมาหากินในมณฑลกรุงเก่า กรุงเทพฯ ปราชินบุรี และ นครไชยศรี ซึ่งมีที่ดินอุดมสมบูรณ์ที่สุด แต่เสียอากรค่านาตามจำนวนไร่ในอัตราเดียวกับมณฑลอื่น และการอพยพมารับจ้างทำงานชั่วคราวของแรงงานจากอีสาน

สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงซึ่งสืบต่อจากเศรษฐกิจและสังคมของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เกิดภาวะของการเริ่มสะสมทุนและแรงงานรับจ้างคือ การขยายตัวของการค้า การผลิต และการประกอบการในสังคมอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากการเข้ามาของชาวตะวันตก พร้อมกับทุนในการประกอบการ การขยายตัวการผลิตที่เห็นได้ชัดคือ การค้าข้าว ทำให้ความต้องการแรงงานเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งเงินทุนในการประกอบการด้วยซึ่งเป็นทั้งเงินทุนจากตะวันตก และเงินทุนภายในซึ่งเกิดจากการกักตุน ภาวะเช่นนี้ทำให้ฐานะและบทบาทของทาสในด้านของแรงงาน และแหล่งเงินทุนซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงมาก่อนหน้านั้นขยายตัวอย่างรวดเร็วและเด่นชัดขึ้น ทาสมีการเคลื่อนไหวในสังคมอย่างเห็นได้ชัด ดังเห็นได้จากการโยกย้ายเคลื่อนที่ การเปลี่ยนฐานะ และการฎีกา การเคลื่อนย้ายของทาสกระทำได้อย่างค่อนข้างอิสระ เพราะความผูกพันกับนายเงินและที่สำคัญคือ ความสัมพันธ์ค่อย ๆ เปลี่ยนไปในลักษณะของการรับจ้างมี

ค่าจ้างแทนค่าตัวทาสเป็นแรงงานรับจ้าง และเป็นผู้ประกอบการ ซึ่งทาสเหล่านี้มักไม่ปรากฏตามเขตที่มีความต้องการแรงงาน เช่น ฉะเชิงเทรา พนัสนิคม เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นฐานะและบทบาทของทาสซึ่งไม่ต่างจากไพร่ และมีแนวโน้มใกล้เคียงกับไพร่ขึ้น

ด้วยฐานะและบทบาทที่เปลี่ยนไปทำให้ทาสเปลี่ยนฐานะจากทาสได้ง่ายขึ้น ทั้งโดยการผ่อนปรนของรัฐ การเรียกร้องผ่านทางฎีกา และความสามารถในการไถ่ถอนตัวเอง รวมถึงการร้องทุกข์ แสดงความเห็นในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งมีผลบ้างไม่มีผลบ้าง

ภาวะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าระบบทาสได้สลายตัวลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปและรัฐเข้าควบคุมระบบทาส โดยผ่านทางนายเงินและมูลนาย คือ การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจ เช่น แบบสารภรณ์ธรรม์ อัตราดอกเบี้ย ของการกู้ยืม และการจัดระเบียบทางการควบคุมคนระบบทาส จึงยุติอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2448 ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การศึกษาโดยเน้นพิจารณาให้ความรู้สำคัญที่ตัวทาสสัมพันธ์กับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้เข้าใจถึงการดำรงอยู่ของทาสในสังคมในอีกรูปแบบหนึ่ง ที่แตกต่างจากการศึกษาและการรับรู้เรื่องทาสที่ผ่านมา ทาสเป็นกลุ่มสังคมที่มีพลวัตรเช่นเดียวกับกลุ่มสังคมอื่น ๆ ในสังคม มีการเคลื่อนไหวที่สอดคล้องกับอดีตสังคมในแต่ละช่วงเวลา ในสมัยรัตนโกสินทร์ทาสมีการเคลื่อนไหวในลักษณะที่แตกต่างไปจากเดิม ฐานะและบทบาทของทาสเปลี่ยนไปในทางที่ใกล้เคียงกับไพร่ และเป็นส่วนหนึ่งของวัฏการหมุนเวียนของทุนและแรงงานที่สำคัญซึ่งเกิดขึ้นก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง มีผลให้เศรษฐกิจภายในขยายตัว และมีการปรับเปลี่ยนและเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจภายในและระบบการใช้แรงงาน

วิวัฒนาการของระบบทาสในสังคมไทยนั้น งานศึกษาโดยทั่วไปมักกล่าวเพียงทาสในสมัยสุโขทัยและขอลงเคียงว่าสุโขทัย มีทาสหรือไม่ ซึ่งไม่ช่วยให้เข้าใจถึงทาสสมัยรัตนโกสินทร์มากนัก หากมองย้อนไปในอดีตสังคมในบริเวณประเทศไทยในปัจจุบัน ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 จารึกที่พบในประเทศไทยมีคำว่า ทาส เป็นคำในภาษาสันสกฤต มอญ เขมร ในระยะต่อมาพบคำว่า ข้า เป็นคำในภาษาไทลาว ตามฐานะหน้าที่และบทบาทของทาสและข้า เห็นได้ว่าคำทั้งสองคำเป็นคำที่มีความหมายในทำนองเดียวกันและใช้แทนกันได้ การซื้อขายและการยกให้ ส่วนอีกนัยยะหนึ่งมีความหมายในเชิงการเหยียดคนให้มีฐานะต่ำลง

ในชุมชนที่เติบโตเป็นบ้านเมืองมีการจัดสรรแรงงานภายในกลุ่ม และการทำสงครามเพื่อเพิ่มแรงงาน ซึ่งถือว่าเป็นการควบคุมแรงงานในระยะเริ่มแรก งานที่สำคัญต่อมาเมื่อมีการจัดสรรแรงงานและควบคุมแรงงานซับซ้อนขึ้นเพื่อเอื้ออำนวยต่อการรวบรวมคนและใช้ประโยชน์

จากแรงงานตามระบบมูลนาย-ไพร่ซึ่งควบคุมคน (แรงงาน) ตามสังกัด และมีหน้าที่โดยตรงต่อรัฐ ทาสถูกควบคุมจากรัฐผ่านทางเจ้าทาส เจ้าข้าเพราะทาสและข้าถือเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล โดยการกำหนดศักดินาของทาส 5 กำหนดค่าตัวทาส และกำหนดสังกัดของลูกทาสซึ่งมีบิดาหรือมารดาเป็นไพร่ฝ่ายพลเรือนทหารและมีพันธะต่อรัฐ ด้วยหากผู้เป็นทาสนั้นเดิมมีฐานะเป็นไพร่ ซึ่งต้องเกณฑ์ส่วยเกณฑ์แรงงาน พันธะนั้นยังคงอยู่เช่นเดิม แต่ทาสไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน หรือส่วนเช่นเดียวกับไพร่ ทาสไม่มีหน้าที่โดยตรงต่อรัฐ ด้วยเหตุนี้จึงถือว่าทาสเป็นคนนอกระบบมูลนาย-ไพร่

ฐานะและบทบาทของทาสและไพร่ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์แตกต่างกัน ทาสไม่ต้องมีหน้าที่โดยตรงต่อรัฐ หากแต่ทาสถือเป็นทรัพย์สินและอยู่ในกรรมสิทธิส่วนบุคคล ทาสจึงเป็นแรงงานเฉพาะของเจ้าทาส การเคลื่อนไหวของทาสในสมัยนี้ส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะของการแปรสภาพจากทาสหลวงเป็นทาสของเอกชน (ส่วนบุคคล) และจากทาสของเอกชนเป็นทาสหลวง โดยการพระราชทานและการริบราชบาท มากกว่าการโยกย้ายเคลื่อนที่ เปลี่ยนฐานะเพื่อตอบสนอง ความต้องการในเรื่องแรงงานและเงินทุน ทั้งนี้เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองค่อนข้างสูงโดยเฉพาะสมัยอยุธยา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งสืบต่อจากสมัยธนบุรีที่มีมาตรการการควบคุม (แรงงาน) เข้มงวดขึ้น ทาสถูกดึงเข้าสู่ระบบมูลนายไพร่ ในส่วนของรัฐทาสมีฐานะและบทบาทที่ใกล้เคียงกับไพร่ ในส่วนของเอกชน ทาสมีฐานะและบทบาทในลักษณะใหม่ คือ ทาสกลายเป็นแรงงานรับจ้าง เป็นแหล่งเงินทุนในการประกอบการ และรวมถึงการเป็นผู้ผลิต และประกอบการขายในบางส่วนด้วย ประเภทของทาสในสมัยนี้จึงมีความหลากหลายขึ้น ได้แก่ ทาสสินไถ่ ทาสเชลย ทาสหลวง ทาสสม และทาสส่วย จำนวนทาสก็เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากมีความต้องการจากนายเงินในการซื้อทาส และความต้องการจากทาสในการขายแรงงาน และเป็นเงินทุนสำหรับนายเงินและทาสมากขึ้นนั่นเอง

ทั้งนี้เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ ในช่วง พ.ศ. 2325-2398 จากสภาพสังคมที่รัฐต้องเร่งฟื้นฟู และสร้างความมั่นคงและมั่นคงให้กับรัฐในระยะแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้รัฐต้องเร่งฟื้นฟูทางเศรษฐกิจ โดยผ่านนโยบายทางการควบคุมกำลังคน การค้า และระบบเจ้าภาษีนายอากร ประการแรก การควบคุมกำลังคน รัฐเพิ่มประสิทธิภาพในการควบคุมกำลังคน โดยการเพิ่มคนด้วยการสงคราม การขยายเมืองและการอพยพเข้ามาของต่างชาติ การสร้างการควบคุมในการเรียกผลประโยชน์จากคนของรัฐ โดยวิธีการหลัก การเกณฑ์ส่วย และการเกณฑ์แรงงาน และการขยายฐานของแรงงานให้กว้างขึ้นโดยวิธีการ

ดังคนเข้าสู่ระบบนายไพร่และกำหนดให้มีหน้าที่โดยตรงต่อรัฐ และขยายขอบเขตการใช้แรงงานมากขึ้น ซึ่งนโยบายการควบคุมกำลังคนเป็นทั้งเหตุและผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น ประการต่อมา คือ การค้าซึ่งขยายตัวมากขึ้นทั้งในระดับรัฐและเอกชน และการค้าภายนอกและภายในประเทศ โดยมีระบบเจ้าภาษีนายอากรเป็นตัวจักรสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการเติบโตทางการค้าและเศรษฐกิจ คือ การเติบโตของการค้ากับเมืองจีนและในภูมิภาคเดียวกัน โดยเฉพาะบริเวณคาบสมุทรมาลายู เมื่ออังกฤษเข้ามาครอบครองสิงคโปร์และพัฒนาสิงคโปร์เป็นเมืองท่าที่สำคัญในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 2 เป็นต้นมา การเติบโตของการค้า ซึ่งดำเนินการโดยเอกชน การค้าเอกชนซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการค้าภายในและภายนอกประเทศในลักษณะของการค้านอกระบบสมทบกับรัฐ และการเป็นพ่อค้าคนกลางระหว่างรัฐและราษฎรเป็นผลให้ขอบข่ายการค้าขยายไปยังชายแดน และหัวเมืองใกล้เคียง เป็นผลให้เกิดความต้องการสินค้าและแรงงานในการผลิต ประการสุดท้าย ระบบเจ้าภาษีนายอากร รัฐใช้มาตรการการจัดเก็บภาษี ช่วยทำให้การค้าขยายตัวขึ้น เจ้าภาษีนายอากรเป็นคนกลางในการติดต่อระหว่างรัฐกับราษฎรผู้ผลิต และเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเร่งการผลิต และนำสินค้าจากแหล่งผลิตสู่ตลาด รวมทั้งทำให้เกิดการแพร่หลายของเงินตรา ทั้งนี้เพราะเจ้าภาษีนายอากรมักเป็นพ่อค้า นายทุนผู้ประกอบการ และนายทุนเงินกู้ ผลคือ ทำให้เกิดการขยายของระบบเงินตรา และการค้าในรูปแบบใหม่

ภาวะดังกล่าวทำให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจเพื่อการค้า เป็นการผลิตเพื่อขายเป็นสำคัญ ในสินค้าซึ่งมีความต้องการในตลาด เช่น อ้อย ข้าว ยาสูบ พริกไทย ดินบุก ทำให้เกิดการขยายตัวทางการผลิต รวมทั้งทางการขยายตัวของทุน และผู้ประกอบการ ผู้ผลิตทั้งในระดับรัฐเจ้านาย ขุนนาง ราษฎร และชาวจีน และความต้องการแรงงานทั้งในภาครัฐและเอกชน โดยเฉพาะราษฎรและขุนนางระดับล่าง มีฐานะเป็นคนมั่งมี “กระฎุมพี”

ในการนี้ก่อให้เกิดความต้องการแรงงานและเงินทุนในการผลิตและประกอบการ เศรษฐกิจแบบเงินตราแพร่หลายขึ้นและแรงงานรับจ้างมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งนอกจากแรงงานจากชาวจีนซึ่งอพยพเข้ามาแล้ว ระบบการใช้แรงงานแต่เดิมยังมีการเปลี่ยนแปลงด้วย คือ การใช้แรงงานระบบการเกณฑ์ และแรงงานเกณฑ์ค่อย ๆ แปรสภาพมาเป็นแรงงานรับจ้าง

ความต้องการเงินทุนและแรงงานผลักดันให้เกิดการเพิ่มจำนวนแรงงานโดยเฉพาะทาส จำนวนทาสเพิ่มมากขึ้น ขณะเดียวกันนายเงินก็เพิ่มจำนวนขึ้นและมีความหลากหลายมากขึ้น ซึ่งมีผลต่อฐานะและบทบาทของทาสอย่างมาก คือ ทาสเป็นแรงงานในการผลิตทั้งภาครัฐและเอกชน และเป็นแหล่งเงินทุนในการผลิต

ในฐานะแรงงาน ทาสเป็นแรงงานของรัฐที่สำคัญเช่นเดียวกับไพร่ ทาสถูกเกณฑ์แรงงานและส่วย โดยเฉพาะสมัยที่มีความต้องการผลิตและเงินเพื่อเป็นสินค้าและเงินหมุนเวียนในด้านการค้าซึ่งกำลังเฟื่องฟู ในสมัยรัชกาลที่ 3 อัตราการเกณฑ์ส่วนและแรงงานของทาสอยู่ในอัตราที่ใกล้เคียงหรือเท่ากับไพร่ ทำให้รัฐได้ประโยชน์จากทาสทั้งในรูปของผลผลิต เงิน หรือแรงงาน ทาสจึงถือเป็นองค์ประกอบด้านแรงงานที่มีบทบาทสำคัญในการเสริมแรงงานไพร่ ภาวะที่รัฐต้องการแรงงานเพื่อตอบสนองความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในสายตาของรัฐ สถานะของไพร่ และทาสจึงไม่ต่างกัน

สำหรับทาสในส่วนของเอกชน ทาสแปรสภาพเป็นแรงงานรับจ้างของเอกชน ด้วยเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เปิดโอกาสให้ทาส คือ ประการแรก การอพยพเข้ามาของแรงงานจีน เป็นแรงงานอิสระของสังคมไทย ทำให้ระบบทาสปรับเปลี่ยนไปในลักษณะของแรงงานรับจ้าง คือมีค่าตัวทาสแทนค่าตัว ราคาค่าตัวทาสก็คือค่าจ้างนั่นเอง จึงปรากฏว่าราคาค่าตัวทาสสูงขึ้นกว่าราคาซึ่งกำหนดในกฎหมาย ประการที่สอง ช่องว่างในระบบมูลนายไพร่ ซึ่งมูลนายมีโอกาสในการใช้แรงงานไพร่ลดน้อยลง เพราะรัฐเปิดโอกาสให้ไพร่มีอิสระมากขึ้นและมีการหลบหนีของไพร่ออกจากระบบ ประการที่สาม สถานะทาสซึ่งมีโอกาสในการเคลื่อนย้ายได้สูงกว่าราษฎรอื่น เพราะการขายตัวได้ตัว การขอกุดอก และการหลบหนีจากนายเงิน ซึ่งปรากฏว่าทาสไปเป็นแรงงานหรือทำมาหากินหรือไปประกอบการในบริเวณต่าง ๆ โดยเฉพาะในบริเวณที่มีการเติบโตทางเศรษฐกิจ เช่น เขตลุ่มน้ำเจ้าพระยา เขตหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันออก เป็นต้น ประการสุดท้าย ระบบเจ้าภาษีนายอากร มีส่วนทำให้แรงงานเกณฑ์แปรสภาพเป็นแรงงานรับจ้าง คือเปลี่ยนจากการเก็บส่วยมาเป็นการผูกขาดภาษีและเร่งให้ราษฎรผลิตเพื่อนำออกมายขาย โดยราษฎรได้รับเงินตราเป็นผลตอบแทน โอกาสของทาสเหล่านี้ทำให้ทาสเปรียบเสมือนแรงงานอิสระในระดับหนึ่ง

ในฐานะของแหล่งเงินทุนของนายทุน และบุคคลที่ขายตัวเป็นทาส การซื้อขายทาสในสมัยนี้ค่าตัวของทาสสูงขึ้นกว่าเดิมถึงสามเท่า การซื้อขายทาสปรากฏในลักษณะของการนำเงินไปลงทุนในการผลิตในภาคเกษตรกรรม ประกอบการย่อยและลงทุนในการผูกขาดภาษี ทาสคงเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญ ในบางกรณีทาสมีโอกาสเป็นผู้ผลิตและประกอบการเอง ทาสจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฏจักรการหมุนเวียนของทุนและแรงงานที่สำคัญ

ความสัมพันธ์ระหว่างทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมทำให้สถานะของไพร่และทาสไม่ต่างกันมากนัก โดยเฉพาะในสายตาของรัฐ ดังเห็นได้จากการที่รัฐเปลี่ยนกฎเกณฑ์และใช้ประโยชน์จากทาส การเปิดโอกาสให้ทาสเช่นเดียวกับราษฎรอื่น ๆ และในที่สุดก็มี

การเลิกทาสอย่างเป็นทางการ ในอดีตส่วนหนึ่งทาสมีโอกาสในการเป็นแรงงานผู้ประกอบการเงินทุน ฐานะของทาสแปรสภาพเข้าสู่วัฏจักรของทุน และแรงงาน และกลายเป็นอิสระในที่สุด

ภาวะดังกล่าวทำให้แบบแผนการผลิตบนพื้นฐานของระบบนาย-ไพร่ เจ้าทาส นายเงิน-ทาส เปลี่ยนไปเป็นแรงงานอิสระมีค่าจ้างแทนค่าตัว เท่ากับที่ทาสเป็นแหล่งเงินทุนที่ใช้ลงทุน แลกเปลี่ยนได้

สภาพการณ์เหล่านี้เริ่มเกิดขึ้นก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง และเห็นได้ชัดเมื่อมีการทำสัญญาฉบับนี้ เมื่อฐานะและบทบาทเปลี่ยนแปลงไปทาสมีการเคลื่อนไหวค่อนข้างสูงในลักษณะที่แตกต่างจากเดิม เกิดการโยกย้ายเคลื่อนที่เพื่อมาเป็นแรงงาน และเงินทุน การเปลี่ยนฐานะเป็นไปโดยง่ายทั้งโดยการเปิดโอกาสให้ของรัฐ และความพร้อมของทาสเอง เช่น จากทาสเป็นไพร่ จากเชลยเป็นไพร่ ข้าวัด และทหาร เป็นต้น เกิดการฎีกาเพื่อร้องทุกข์ของทาส สิ่งเหล่านี้ช่วยตอบสนององภาวะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงกฎหมายของรัฐด้วย โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับทาส เช่นการขายทาส การลดอัตราดอกเบี้ย เป็นต้น นั่นคือระบบทาสได้สลายตัวลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ขณะที่รัฐได้ปรับเปลี่ยนกฎหมายให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น จนกระทั่งมีการเลิกทาสอย่างเป็นทางการ

ทั้งหมดที่ศึกษามานี้ ทำให้ภาพของทาสชัดเจนขึ้น มีพลวัต โดยเน้นศึกษาที่ตัวทาส (ฐานะบทบาทและการเคลื่อนไหว) มีส่วนที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ภาพทาสมิได้เป็นเพียงข้าเก่าแต่เล็ย หรือฐานอันต่ำต้อย หรือแรงงานในครัวเรือน ทาสมิได้เป็นแรงงานที่สูญเสียเปล่า เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจในพุทธศตวรรษที่ 24 การเลิกทาสมิได้เกิดจากแนวคิดจากตะวันตก สภาวะแวดล้อมทางการเมือง รวมทั้งการหมดประโยชน์ของระบบทาสและเป็นภาระของมูลนาย และฐานะของทาสที่ใกล้เคียงกับไพร่นั้นมิได้ทำให้เรื่องทาสลดความสำคัญลงภายใต้คำอธิบายในลักษณะเดียวกับไพร่เท่านั้น หากแต่ทาสเป็นแรงงานที่สำคัญทั้งต่อรัฐ และเอกชน และเป็นแหล่งเงินทุนของนายเงิน และผู้ขายตัวลงเป็นทาสใช้ในการประกอบการ การผลิต เข้าสู่วัฏจักรของทุนและแรงงาน มีการเคลื่อนไหวมากกว่าที่ผ่านมา ด้วยเหตุนี้การเลิกทาสจึงมีสาเหตุจากการสลายตัวอย่างค่อยเป็นค่อยไปของระบบทาสเองด้วย

ด้วยเหตุนี้ การเปลี่ยนแปลงในระบบไพร่-ทาส จึงมิได้มี “ที่มา” และ “ต้นตอ” จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม อันเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นสำคัญ หากแต่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงภายในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และระบบการใช้แรงงานซึ่งมีมาก่อนหน้านั้น ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมไทยเอง ขณะที่อีกส่วนหนึ่งเกิดจาก

การเปลี่ยนแปลงจากภายนอกอันเนื่องมาจากการติดต่อและขยายการค้ากับต่างประเทศ ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคมที่เกิดขึ้น จึงส่งผลกระทบต่อสังคมมากกว่าที่คิดและศึกษา เห็นได้จากเริ่มเกิดการสะสมทุน และการเปลี่ยนแปลงในระบบการใช้แรงงาน นั่นคือการขยายตัวของทุน ผู้ประกอบการผู้ผลิต แม้ว่า วิธีการสะสมทุน และใช้ทุนดังกล่าวในระยะที่แรกเป็นลักษณะ ทุนขนาดย่อม โอกาสในการขยายตัวและพัฒนาในทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วจึงมีไม่มากนักในช่วงเวลาดังกล่าว ท้ายสุดนี้ ข้อสังเกตประการหนึ่งคือ เหตุใดสภาพดังกล่าวจึงเกิดภาวะชะงักงันในระยะต่อมา

ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงจากระบบการเกณฑ์แรงงานสู่ระบบค่าจ้างของไทยมีข้อเสนอแนะที่เกิดจากการค้นคว้าที่ควรนำมาพิจารณา คือ

1. เรื่องการจัดสรรกำลังคนเพื่อสร้างผลประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติเป็นสิ่งที่จำเป็น และมีความสำคัญต่อความมั่นคงของอาณาจักร ความมั่นคงที่เกิดจากการกำลังคนนั้นมิได้หมายความว่าเฉพาะเจาะจงลงไปแต่ความมั่นคงทางด้านการรักษาอธิปไตยของประเทศเท่านั้น การจัดสรรกำลังคนยังเป็นประโยชน์อย่างมากต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศ เพราะกำลังคนคือกำลังแรงงานในการพัฒนาประเทศ ไม่ว่าจะเกิดขึ้นในยุคสมัยใดก็ตามล้วนมีผลต่อความเจริญรุ่งเรืองของประเทศ ดังนั้นรัฐบาลในช่วงเวลาใดก็ตาม ในฐานะผู้ถืออำนาจในการบริหารราชการแผ่นดิน จำเป็นต้องส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพของกำลังคนหรือกำลังแรงงานของประเทศให้มีความแข็งแกร่งทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจและสติปัญญาเพื่อที่กำลังคนหรือกำลังแรงงานเหล่านั้นจะได้เป็นแรงผลักดันในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ของประเทศ วิธีการที่สำคัญและได้มีประสิทธิภาพมากที่สุดของการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพของกำลังคนหรือกำลังแรงงาน คือ การสร้างเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีให้แก่ประชาชน ทั้งทางด้านการศึกษา การสาธารณสุข การส่งเสริมสวัสดิการต่าง ๆ เพื่อที่ได้ใช้ประโยชน์จากกำลังแรงงานในการพัฒนาประเทศต่อไป

2. ประเด็นเสนอแนะอีกประเด็นหนึ่งคือ เรื่องของค่าจ้าง หากพิจารณาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบไพร่และทาสจะเห็นว่าปัจจัยที่สำคัญที่มีส่วนกระตุ้นให้ระบบไพร่และทาสเปลี่ยนแปลงเร็วขึ้น คือ การเข้ามาของระบบเงินตราหรือการแลกเปลี่ยนกำลังแรงงานกับค่าจ้างแรงงาน ปัจจัยทางด้านค่าจ้างถือว่ามีความสำคัญต่อระบบการจ้างงานเป็นอย่างมากเพราะค่าจ้างคือรายได้ในการดำรงชีวิตของแรงงาน แต่ในขณะเดียวกันผู้ที่ต้องจ่ายค่าจ้างก็ต้องการที่จะ

จ่ายค่าจ้างแรงงานในอัตราที่ต่ำ บางครั้งแรงงานในบางประเภทไม่มีโอกาสที่ได้รับรู้ข้อเท็จจริงถึงความเท่าเทียมและความเสมอภาคในการทำงานด้วยเหตุผลต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ที่ได้รับ การศึกษามาน้อย การเข้ามาทำงานอย่างผิดกฎหมายของแรงงานในบางประเทศ ไม่ว่าจะเป็นด้วยสาเหตุใดก็ตาม รัฐบาลควรให้ความสำคัญต่อปัญหาการจ่ายค่าจ้างไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นในสังคมไทย เพื่อให้ ความเป็นธรรมแก่แรงงานทุกคน ทุกประเภท ไม่เว้นแม้แต่แรงงานข้ามชาติที่เข้ามาทำงานในประเทศไทย รัฐบาลจำเป็นต้องคำนึงถึงหลักมนุษยธรรมในฐานะที่ประเทศไทยเป็นสมาชิกขององค์การแรงงานระหว่างประเทศมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งองค์การนี้

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษารั้งต่อไป

ควรมีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมในสมัยต่อมาว่าหลังจากการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบค่าจ้างแล้ววิถีชีวิตแรงงานไทยมีการพัฒนาอย่างไรโดยเฉพาะในช่วงเวลาก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 หรือพัฒนาทางประชาธิปไตยในสังคมไทยมีเกิดขึ้นหลังประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญได้ส่งเสริมบทบาท สิทธิหน้าที่ให้แก่แรงงานไทยมากน้อยประการใด